

Československo 1945 – 1948: třetí republika

1. Národní výbory

Pokud bychom prodloužili – po francouzském vzoru – počítání jednotlivých etap vývoje naší republiky až do poválečné doby, označili bychom **československá léta 1945 – 1948** jako **třetí republiku**. Zjednodušeně ji lze charakterizovat jako návrat k formám první republiky, ale s dosti proměněným obsahem.

Vše začalo budováním zcela nových orgánů místní samosprávy. Kladl se důraz na revoluční chápání probíhajících změn. Namísto dřívějších úřadů vznikla (již v květnu 1945) **jednotná soustava národních výborů** (místních, městských, okresních, krajských) – jejich název cíleně navazoval na události let 1848 a 1918, ale málokdo z dřívějších komunálních a regionálních politiků se v nich dostal na významné posty: hromadně sem pronikali **noví lidé**, často ti, které v době okupace prakticky nikdo neznal, ale kteří honem vynikli jako aktivisté v posledních hodinách války a v prvních týdnech míru. Pro zajímavost: pozoruhodnou dávku rezistence vůči tomuto masivnímu trendu projeвили např. občané jihočeského městečka Čimelice, kteří si za předsedu místního národního výboru zvolili všeobecně respektovaného, konzervativně laděného bývalého šlechtice Karla Schwarzenberga, majitele nedalekého zámku Orlík (byl organizátorem akcí na podporu republiky v r. 1938).

2. Potrestání prominentů okupační a protektorátní moci

Podobně jako v jiných státech konaly se i v Československu bezprostředně po válce **rozsáhlé soudní procesy s vůdčími představiteli domácí kolaborantské vlády a s některými německými nacisty**. Během prvního týdne po skončení bojů byli pozatýkáni členové protektorátní vlády a pak postaveni před soud. Jen ministr školství Emanuel Moravec stihl ještě na svobodě spáchat sebevraždu a protektorátní prezident Emil Hácha zemřel v červnu 1945 ve vazbě v Praze na Pankráci. Soudní procesy s protektorátními ministry skončily v letech 1946 – 1948 vynesením rozsudků od 5 let žaláře až po doživotí a vždy také majetkovými tresty. Dva ministři byli posléze předčasně propuštěni na svobodu, ale všichni ostatní zemřeli – v důsledku svého špatného zdravotního stavu – ve věznicích v rozmezí let 1951 – 1956.

Výjimečnou událostí byl hojně medializovaný **proces s Karlem Hermannem Frankem**. Někdejší hlavní zloduch protektorátu byl zatčen Američany v Rokycanech, předán československým úřadům a během půlročního soudního vyšetřování vypověděl mnoho o mechanismu fungování nacistické hrůzovlády v Českých zemích a také o detailech vyhlazení obcí Lidice a Ležáky. V květnu **1946** byl **veřejně oběšen** na dvoře pankrácké věznice – popravě přihlíželo 5 tisíc lidí.

3. Benešovy dekrety

Nebylo možné přehlédnout, že zestárlý a zdravotně oslabený prezident **Edvard Beneš** již **není hybatelem politického dění**. Tuto roli převzali **předseda vlády Zdeněk Fierlinger** (prokomunistický sociální demokrat) a **jeden z místopředsedů vlády, komunistický vůdce Klement Gottwald**. Protože ještě neexistoval nový parlament, významné legislativní kroky připravovala vláda a v platnost vstupovaly Benešovým podpisem jako **dekrety prezidenta republiky** (jejich kritici je zkráceně a nepřesně označují jako **Benešovy dekrety**: jejich řada navazuje na dokumenty, které Beneš podobným způsobem vydával během svého londýnského exilu).

Strategie vlády se řídila **Košickým vládním programem** z 5. dubna 1945. Politický posun doleva, obvyklý v celé tehdejší Evropě, byl v Československu zesílen skutečností, že podle dekretů z května – června 1945 **stát ovládl** (konfiskací či uvalením národní správy) **podnikatelský a pozemkový majetek Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů** (v pozemcích se jednalo o asi 30 000 km², tedy o více než pětinu území státu). V srpnu 1945 byla **zestátněna filmová výroba** a v říjnu (symbolicky před 28. 10.) byly zestátněny **velké finanční ústavy, doly a velké podniky v těžkém a potravinářském průmyslu**. Zároveň bylo stanoveno, že v podnicích budou vznikat závodní rady, složené ze zástupců zaměstnanců a mající právo podílet se na řízení podniku.

Velmi kontroverzní byly dva **retribuční dekrety**, jimiž byly zřízeny **mimořádné lidové soudy** stíhající **zrádce a kolaboranty včetně udavačů** (dlužno ovšem dodat, že odpovídaly poměrům i v některých jiných zemích). Soudní senáty byly tříčlenné nebo pětičlenné, ovšem jejich předseda – soudce z povolání – byl znevýhodněn před ostatními členy, kteří byli právní laici – soudci z lidu: rozhodovalo se prostým hlasováním, přičemž soudci z lidu hlasovali jako první. Mimořádné lidové soudy mohly zasedat kdekoli, a pokud vynesly rozsudek smrti, musel být vykonán do dvou hodin. Proti rozsudkům nebylo možné žádné odvolání. Uvádí se, že mimořádné lidové soudy vynesly asi 33 tisíc rozsudků, mezi nimiž bylo asi 730 trestů smrti (přibližně 50 % odsouzených byli Němci, asi 15 % Maďaři, zbytek Češi a Slováci). Mimořádné lidové soudy se často vymkly právnímu dohledu a mnohdy se staly prostředkem k nevybíravému vyřizování účtů.

Odsun Němců

Spojenecká **Postupimská konference** v létě 1945 rozhodla, že bezprostředně po válce **budou ze států hlavně středovýchodní Evropy tamější německé menšiny přesídleny do Německa a Rakouska**: bylo to zdůvodněno tím, že velká většina příslušníků těchto skupin se v uplynulých letech výrazně podílela – v rozporu se zájmy svých států – na podpoře nacismu či postupujících německých armád. Odsun se opravdu uskutečnil a představuje poslední a význačnou etapu více než stoletého období, kdy **vynucená stěhování velkého množství lidí** tvořila relativně běžnou **součást dějin**: tato éra začala v 19. století stěhováním desítek milionů Evropanů přes oceán za šťastnější budoucností, pokračovala např. přesídlováním řady indiánských kmenů ve Spojených státech (aby se uvolnily atraktivní pozemky pro bílé přistěhovalce) či genocidou a deportací tureckých Arménů, a končila brutálním vyhnáním Čechů ze Sudet po podepsání Mnichovské dohody na podzim 1938 či hitlerovským přesunem německých menšin z východní Evropy do Velkoněmecké říše 1939 – 1945.

Ve světle těchto souvislostí není tak překvapivé, že se **již v r. 1939** objevila a pak se postupně upřesňovala **představa o poválečném přesídlení německých menšin**. Na československém území ji prosazoval především československý domácí odboj (zejména Obrana národa a Politické ústředí): českoslovenští důstojníci argumentovali, že není možné, aby armáda chránila hranice obklopena nepřátelsky naladěným obyvatelstvem. Uvažovalo se o koncentraci Němců v některých oblastech českého vnitrozemí. Exilový prezident Beneš tento plán podpořil v r. **1940** (varoval však před atmosférou hrubé odplaty a nenávisti) a pak jej doplnil o **ideu odstoupení některých velmi okrajových německojazyčných oblastí** (Chebsko, Šluknovský výběžek, dnešní Jesenicko...). Německu, aby vnitřní transfer Němců našel pochopení u spojeneckých velmocí. Zároveň odsun Němců z Polska vyhlásila za jeden ze svých cílů **také polská exilová vláda**.

Vlna nacistického teroru po atentátu na Heydricha v r. **1942** způsobila, že **domácí odboj** začal prosazovat **vysídlení Němců** z Československa jako **odplatu** za německé válečné zločiny. V r. **1942 britská a francouzská vláda prohlásily Mnichovskou dohodu za** (od toho okamžiku) **neplatnou**. **Před koncem války** se do protektorátu nahrnuli **němečtí uprchlíci** před východní frontou: situace dále zhoršila česko-německé vztahy v Českých zemích.

Od 5. května 1945 československá („košická“) vláda označovala Němce za státně nespolehlivé obyvatelstvo. Postupovalo se podle tehdy převažujícího názoru, že národní příslušnost je velmi důležitá pro osud jednotlivců. Navíc čeští Němci – podle Mnichovské dohody a podle zákonů z období protektorátu – získali v letech 1938 – 1939 německé státní občanství, a tak mohli být v Československu považováni za příslušníky cizího státu. Navíc byli vystaveni řadě omezení, která se zřetelně inspirovala předchozí nacistickou diskriminací Židů: Němci museli v poválečných měsících nosit jako viditelné označení pásku na rukávu (zpravidla bílou, prokázání němečtí antifašisté bíločervenou), dostávali stejné přiděly potravin jako za okupace Židé, mohli nakupovat jen v určené hodiny, byla omezena možnost česko-německých sňatků...

Němci také byli podrobeni **pracovní povinnosti**: muži zpravidla ve svém dosavadním zaměstnání, ženy a mládež často na veřejných pracích. Čeští Němci tak měli odčinit část škod, které německý národ způsobil Československu.

Jako **divoký odsun** se označují násilnosti páchané na německých menšinách v různých evropských zemích. Po kapitulaci Německa odvaha zlevnila a v obyvatelstvu osvobozených národů (od Francouzů až po Poláky) se našli lidé, kteří se pokoušeli zajistit si vliv ve společnosti brutálním postupem vůči domácím Němcům. Byly zřizovány **internační (polovězeňské) tábory pro Němce podezřelé** (často ovšem právem) **ze spolupráce s nacisty**. Nové zákony sice chránily německé antifašisty i odbojáře, ale ti sami museli přesvědčivě dokládat svoji válečnou antinacistickou činnost, což bylo velmi problematické (odboj býval již ze své podstaty co nejutajenější).

Také v Československu došlo – od května do července 1945 – k **několika tragickým útokům některých Čechů na Němce**. Nejčastěji se zmiňují krveprolití u **Postoloprta** na Lounsku (téměř 800 zastřelených Němců), u **Prerova** (asi 300 obětí), v **Ústí nad Labem** (zde došlo nejprve k výbuchu muničního skladu a v následné panice příslušníci českých bojůvek, které zajímavou shodou okolností právě pronikly do města, pobili asi 1000 německých civilistů). Při svévolném

vyhnání Němců z **Brna** (nebyl zajištěn jejich včasný přechod do Rakouska) zahynulo v bídých podmínkách samotné cesty a internačního tábora asi 800 osob. Stranou nezůstal ani venkov: např. v pohraniční **Tušti** na Třeboňsku dva místní Češi během jediné noci na konci května 1945 postříleli 14 svých německých sousedů.

Československá veřejnost toto řádění odsuzovala a označovala je termínem **gestapismus**; projekt samotného odsunu podle spojeneckých instrukcí ovšem podporovala.

Oficiální, řádný odsun Němců (termín *odsun* je ustáleným českým eufemismem) se odehrál **především v r. 1946** a týkal se **Němců z Polska, Československa, Maďarska, Nizozemska aj.** Většina Němců byla do svých nových domovů přesunuta vlakem, na osobu si mohli vzít zavazadla o hmotnosti 30 – 50 kg. Do odsunu nemuseli nepostradatelní odborníci (ti skutečně často zůstali) a antifašisté (ti naopak zpravidla přece jen odjeli). Přesun milionů lidí (jen z **Československa** byly v letech 1945 – 1947 přesídleny **asi 3 miliony obyvatel**) znamenal rozsáhlé demografické, ekonomické, politické aj. změny, o nichž pojednáme později. Nelze ani pominout, že k **utrpení přesídlovaných Němců** významně přispěla skutečnost, že v **samotném Německu či Rakousku**

nebyli zpravidla vítáni: poněkud se odlišovali kulturně a představovali další hladové krky ve válkou zdevastované zemi.

Ztráty na německých životech v souvislosti s odsunem nelze snadno sečíst (významný podíl v nich mají např. různě motivované sebevraždy). Celkem však můžeme dosti přesně odhadnout, že **z československých Němců** zahynulo od května 1945 do konce r. 1946 zhruba **30 tisíc osob** (což je asi 1 % ze všech odsunutých).